

GEOGRAFIYA VA PSIXOLOGIYA FANLARI TUTASHGAN CHEGARA: PSIXOGEOGRAFIYANING SHAKLLANISH TARIXIGA NAZAR

D.E.Abdugodirova

ChDPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

abduqadirovadilobarbonu@gmail.com

M.M. Mirislomov

ChDPU Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi 3-
bosqich talabasi, mirdavlatmirislomov57@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15490171>

ARTICLE INFO

Received: 15th May 2025

Accepted: 19th May 2025

Published: 22nd May 2025

KEYWORDS

Geografiya, psixologiya,
psixogeografiya, Guy Debord, shahar,
xarita, makon, muhit, Dérive (drift)
g'oyasi.

ABSTRACT

*Bugungi kunda inson va uning atrof-
muhit bilan o'zaro aloqasini chuqurroq anglash
zaruriyati ortib bormoqda. Ayniqsa, shahar
makonida yashovchi insonlarning ruhiy holati va
xatti-harakatlariga atrof-dagi muhitning ta'siri
tobora dolzarb mavzuga aylanmoqda. Shu
nuqtai nazardan, psixogeografiya – psixologiya
va geografiya fanlarining tutashgan nuqtasida
shakllangan, insoniy tajriba va makon o'zaro
aloqasini o'rganuvchi nisbatan yangi soha –
ilmiy jamoatchilik e'tiborini tortmoqda. Ushbu
maqolada psixogeografiya atamasining vujudga
kelishi, tarixiy ildizlari, nazariy asoslari va
zamonaviy qo'llanilishiga nazar tashlanadi.*

*Psixogeografiya - bu aniq qonunlarni o'rganadigan fan
va geografik o'ziga xos ta'sirlar
atrof-muhit, ongli ravishda tashkil etilgan yoki bo'lmagan, bo'yicha
shaxslarning xatti-harakati".*

**Gay Debord [Tanqidga kirish
shahar geografiyasi, 1955].**

Kirish. Psixogeografiya - bu shahar ichidagi ko'rinmas kuch tomonidan biz ongli ravishda va ongsiz ravishda boshqariladigan g'oyadir. Qanday qilib biz doimo tartibga solinayotganimiz va nima qilishimiz va qaerga borishimiz kerakligini aytadilar. Masalan, yangi shaharga kirayotgan sayyoh sifatida bizga "ko'rish kerak bo'lgan joylar" ko'rsatilgan xaritalar beriladi, ular faqat shu joylarga qarashga arziydi. Bu bizga hech qachon shaharda adashib qolishimizga yoki o'zimiz uchun narsalar va joylarni topishga imkon bermaydi. Bizga doimiy ravishda "ko'rish kerak bo'lgan" joylar bo'yicha takliflar beriladi. Ammo unchalik sayqallanmagan joylar haqida nima deyish mumkin? Hech kim ko'rmaydigan g'alati, haqiqiy hayot sohalari, chunki bizga aytilmagan. Bizga ozgina erkinlik beriladi va biz qandaydir tarzda barcha sezgini yo'qotamiz.

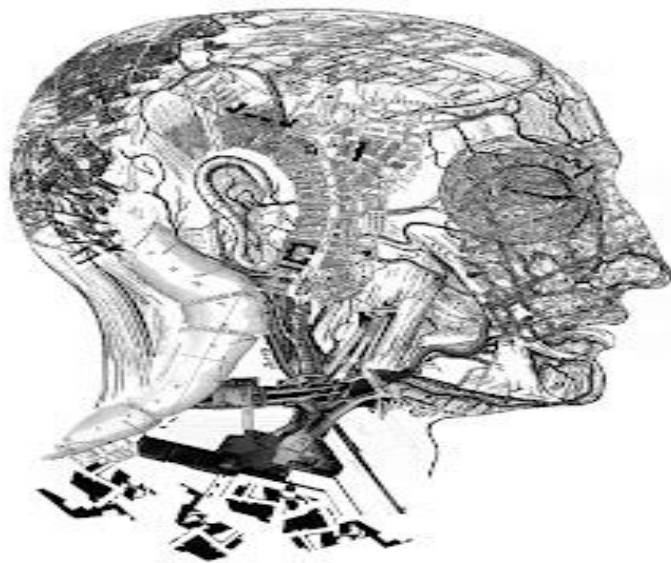
Psixogeografiya — bu psixologiya va geografiya sohalarini birlashtiruvchi atama bo'lib, u geografik muhitlar, ayniqsa shahar makonlarining inson ongiga va xatti-harakatlariga ko'rsatadigan chuqur va ko'pincha nozik ta'sirlarini o'rganadigan ko'p qirrali sohadir.

Psixogeografiyaning mohiyatida bizni o‘rab turgan muhitning his-tuyg‘ularimizga, xulq-atvorimizga va umumiy psixologik holatimizga qanday ta‘sir ko‘rsatishini o‘rganish yotadi.

Asosiy qism. Psixogeografiyaning kelib chiqishi 20-asrning o‘rtalariga borib taqaladi — bu davr jamiyat va madaniyatdagi keskin o‘zgarishlar bilan ajralib turadi. Aynan shu davrda “Situatsionistlar Internatsionali” nomli inqilobiy guruh paydo bo‘lgan. Bu guruh ijtimoiy nazariyotchilar, rassomlar va siyosiy faollardan iborat bo‘lib, psixogeografiya konsepsiyasini ilgari surgan. Fransuz marksist nazariyotchisi Giy Debord (Guy Debord) boshchiligidagi situatsionistlar psixogeografiyaning asosiy tamoyillarini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan. Ular shahar hayotining tajriba va hissiyotlarga asoslangan jihatlariga alohida e‘tibor qaratganlar.

(1-rasm. Inson tanasida shahar muhitining aks etishi)

Psixogeografiya bizni shaharni o‘z ongimizda qayta tasavvur qilishga undaydi. Ko‘rinmas kuchdan qochib, shaharni kashf qilish. Barcha belgilar va xaritalardan qochish va o‘z

sensorlaringizga tayanib, qaerga borishni xohlayotganingizni hal qilishga undaydi. Bu shaharning yanada shaxsiy va o‘ziga xos ko‘rinishini yaratadi..

Drifting g‘oyasi Tomas de Kvinsining tajribasiga asoslangan. 20-asrda dastlab 30-yillarda syurrealistlar, so‘ngra 50-yillarda letristlar bu ishtiyoqni tizimli amaliyotga aylantirib, batafsil ishlab chiqdilar. 60-yillarda aynan situatsionistlar psixogeografiyani rivojlantirish orqali ushbu faoliyatni keyingi bosqichga olib chiqdilar.

1-jadval

*Psixogeografik tadqiqotlar: asosiy tadqiqotchilar va ularning izlanish obyektlari*¹

No	Tadqiqotchi (Muallif/Guruh)	Tadqiqot yo‘nalishi / O‘rgangan ob‘yektlar	Davr
1	Guy Debord (Fransiya)	Shahar makonining emotsional va ijtimoiy xarakteri, dérive nazariyasi	1950–60-yillar
2	Situationit International	Urban makonida harakatlanish erkinligi, anti-kapitalistik shahar tuzilmasi	1957–1972

¹ Jadvaldagi ma‘lumotlar muallif tomonidan tayyorlandi

3	Iain Sinclair (Buyuk Britaniya)	Londonning tarixiy qatlamlari, shahar madaniy xotirasi va o'zgaruvchanlik	1990–hozirgacha
4	Will Self (Buyuk Britaniya)	Piyoda sayohatlar orqali ruhiy tajribalar va shahar ruhiyati	2000-yillar
5	Michel de Certeau	Kundalik hayotda joy va makon tajribasi, 'harakatli matn' metaforasi	1980-yillar
6	Kevin Lynch (AQSh)	Shaharning vizual qabul qilinishi va mental xaritalar	1960-yillar
7	Jane Jacobs (AQSh)	Shahar hayotining "pastki darajadagi" ko'rinishlari va inson omili	1960-yillar
8	Laura Oldfield Ford	Britaniya urbanistikasi, ijtimoiy tengsizlik va hissiy tajriba (zine: Savage Messiah)	2010-yillar
9	Phil Smith (Britaniya)	Miflar, shahar makonida o'zini yo'qotish (mythogeography)	2000–2010-yillar

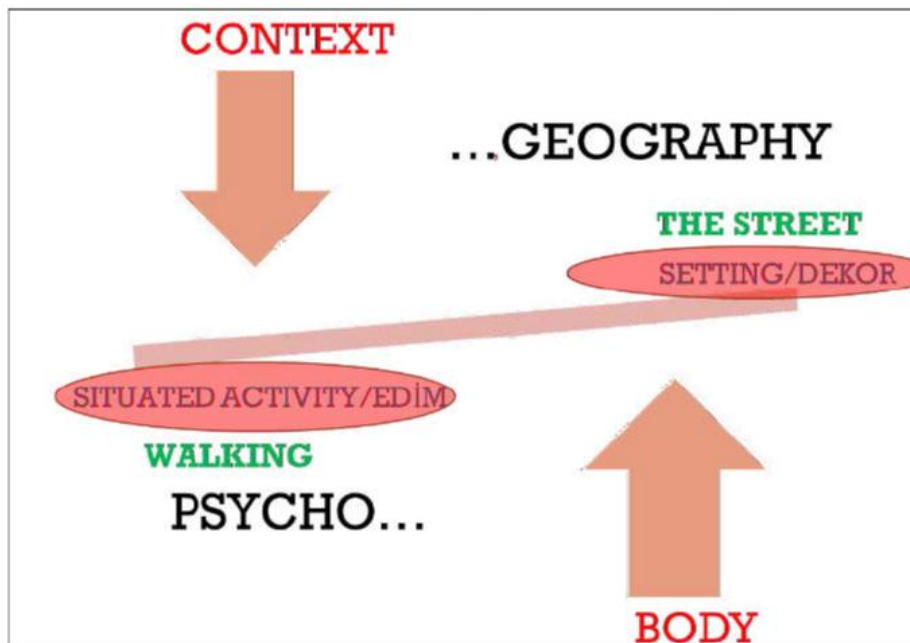
Psixogeografiyaning texnikasi va amaliyotini tavsiflash insoniyatning yangilanishiga ishtiyoq bilan to'lgan Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrlarga qaytishni va yangilangan sivilizatsiyaga ulkan qadam tashlashni talab qiladi. U birinchi marta 1955 yilda yozuvchi va faylasuf, "situatsionistlar" harakatining taniqli a'zosi Gey Debord tomonidan shunday ta'riflangan: "Insonlarning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlariga ongli ravishda tashkil etilgan yoki mavjud bo'lgan geografik muhitning aniq qonunlari va o'ziga xos ta'sirini o'rganish muhim" [2]. Bu kundalik hayotni inqilobiy o'zgartirishga erishish uchun situatsionistlarning kengroq harakatlarining bir jihati edi. Ular shaharning hayrat va shifrlangan voqealarini boshdan kechirish uchun piyodalar bo'lishini talab qilishdi. *Dérive* [drift] eng mashhur texnikasi shahar amaliyoti va zamonaviy shaharning psixogeografik artikulyatsiyasi sari birinchi qadam edi. *Dérive* - bu odatda shahar makonining murakkab tilini tushunish va izohlashga urinish bilan bir guruh odamlar tomonidan shahar atrofi bo'ylab sayr qilish hisoblanadi. Situatsionist shaharlarda "bosilgan istaklar" va ularni aylantirib, "o'ynoqi rekonstruktiv xatti-harakatlar" bilan shug'ullanish imkoniyatini ko'rdi. Ular ushbu vositadan kundalik hayotning janjalli qashshoqligini, bu nima bo'lishi mumkinligi va hozir nima ekanligini ochib berish uchun foydalanishganlar. Bu "bizning tovarlangan iste'molchi jamiyatimiz

yanada haqiqiy tabiatga ega bo'lgan istaklarimiz paydo bo'lishi uchun" qattiq tanqid edi [3].

(2-rasm. Tadqiqot masshtablarining asosiy tushunchalari bilan bog'liq holda psixogeografik tahlil KBAM 2021 da taqdimot, dekabr²)

Bu rasm psixogeografiyaning ikki asosiy omil — *kontekst (muhit) va tana (jismoniy ishtirok)* orqali qanday shakllanishini ko'rsatadi. Markazda esa yurish (walking) va joydagi faoliyat psixologik tajribani shakllantiruvchi asosiy harakat sifatida keltirilgan.

Ko'pgina guruhlar, xususan, 1980-90-yillarda gullab-yashnay boshladi va nazariya yana akademik doiralar, avangard rassomlar, inqilobiy guruhlar, shahar tadqiqotchilari va boshqa ba'zan eksperimentlarga asoslangan eksperimentlarga bag'ishlangan juda ekstremal amaliyotchilar orasida mashhur bo'ldi. So'nggi bir necha yil ichida Povflux, Psy-Geo-Conflux, The Workshop for Nonlinear Architecture, A Toronto Psychogeography Society kabi bir nechta yarim tashkillashtirilgan uyushmalar va boshqalar zamonaviy muhitning tabiati va

dizaynidan norozi va kundalik dunyoni yanada qiziqarli qilish istagida bu g'oyani saqlab kelmoqda. Amaliy ma'noda ko'plab shahar tadqiqotchilari guruhlari, ehtimol, bilmagan holda psixogeografiya bilan shug'ullanadilar va ular, albatta, ilhom sifatida zamonaviy psixogeografik yozuvchilardan foydalanadilar. Vaqt o'tishi bilan psixogeografiya zamonaviy geografiyaning asoslaridan biriga aylandi.

So'z psixogeografiyasining o'zi Psixologiya va Geografiyaning birikmasidir va bu so'zlarning tartibi ham juda muhim ekanligi aniq. Muayyan fazodagi (geografiya) ruhiy reaksiya (psixologiya) inson hayotining ikkala asosiy jihati: aqliy va ruhiy o'zaro ta'sirga olib keladi.

Bu fikrga 1953-yildagi Situatsionistlar harakatining dastlabki ishtirokchilaridan birining mulohazasi qo'shiladi va oradan 35 yil o'tib ham bugungi kunda bu juda zamonaviy ko'rinadi: "Sayyoramizni ruhiy kasallik qamrab oldi. Hammani ishlab chiqarish va qulayliklar – kanalizatsiya tizimlari, liftlar, hammomlar, kir yuvish mashinalarining bu kabi noxush holatlarga qarshi kurashi gipnoz qiladi. qashshoqlik o'zining asosiy maqsadi - insoniyatni moddiy tashvishlardan ozod qilishdan oshib ketdi va hamma joyda mavjud obsesif tasvirga aylandi [5]. Bugungi kunda butun dunyo bo'ylab barcha yirik shaharlardagi mahallalar ko'pincha hal qilib bo'lmaydigan muammolarga duch kelmoqda.³

² Ilkay, Y. (2023). Psychogeography in Planning: A New Methodological Approach via Representations of 'Body', 'Urban Space' and 'Walking'. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 11(2), 584-603. DOI: 10.15320/ICONARP.2023.255

³ www.recivilization.net

Bularning barchasini inobatga olgan holda, biz biror narsa qilish yoki hech bo'lmaganda kelajak avlodlar uchun yaxshi kelajakni ta'minlash yo'llarini qidirishni boshlashimiz kerak. Biz yirik shahar hududlariga e'tibor qaratmoqdamiz. Ular ruhiy va ijtimoiy ma'noda inqiroz davridagi butun jamiyatlar bilan o'rtoqlashadigan juda murakkab muammolar matritsasi bilan to'lib-toshgan. Arzon energiya manbalarining yo'q bo'lib ketishi, suv va boshqa tabiiy resurslarning ifloslanishi, global oziq-ovqat inqirozi, asosiy transport muammolari, shahar makonining yomonlashuvi, shaharsozlik va quruvchilar, ishlab chiqaruvchilar tomonidan qabul qilingan noto'g'ri qarorlar tufayli farovonlikning yomonlashuvidan darak beradi [7].

Doim kengayib borayotgan internet tarmog'i turli faollar guruhlar uchun psixogeografik nazariyalarni tarqatish va almashish uchun ideal vositadir [8].

"Kapital, foyda, mavqe va obro'-e'tibor, ochko'zlik va ochko'zlik, bostirish va segregatsiya hukmronlik qilayotgan va hukmron bo'lgan dunyoda ruhiy o'zgarishlar zarurligini anglash vaqti keldi. Odamlarni irqi, millati yoki ijtimoiy tabaqasiga ko'ra ajratishning huquqiy va ijtimoiy amaliyotiga chek qo'yilishi kerak. Biz shuni anglab etishimiz kerakki, ko'zimiz qaysi rangda bo'lishidan qat'i nazar, yuzimiz yoki terimiz qaysi rangda bo'lishidan qat'i nazar, madaniyatimiz bir xil bo'lishi kerak. Evolyutsiya va o'zgarishlarga erishish uchun mos kelmaslik - bu bizning atrofimizdagi yovuzlikka hujum bo'lib, ijodkorlik, rivojlanish va o'zgarishlar uchun katalizator bo'lib, tenglik, adolat va erkinlikdan iborat bo'lgan yaxshi kelajak haqidagi tasavvurga ega bo'lgan katta xayolparastlarga muhtojdir."

Kattaroq global sahnada, shuningdek, bir nechta muhim o'yinchilar bor: Jamoat joylari uchun loyiha [Jamoat qurish, joylarni yaratish, umumiy ma'nodan foydalanish], shaharni sevadiganlar [O'tmishning an'anaviy shahri, hozirgi va, ayniqsa, kelajakning an'anaviy shahri yashovchi va sevadiganlarning barchasiga bag'ishlangan], yangi shaharsozlik [Jamoaviy muhit yaratish] struktura [Yashashga yaroqli tuzilmani qurish], Charrette Center [Jamiyatga asoslangan shaharni loyihalash jarayoni uchun bepul ma'lumotlarning onlayn to'plami] va boshqalar.

Shahar makonidagi o'zgarishlar, umumiy kommunal tajriba, umumiy qo'shnihilik nuqtai nazari, agar mavjud bo'lsa, uzoq muddatli qo'shnihilik munosabatlari, jamoaga yo'naltirilgan shaharsozlik va buyuk mahalla yoki buyuk shahar yaratish uchun zarur bo'lgan mezonlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha quyidagi savollar tug'iladi:

- bu yerda nima noyob;
- uni jonlantirish uchun nima kerak;
- uni qanday ishlashi kerak;
- uni qanday ifodalash,
- qanday qilib farqlash mumkin;
- saqlash, tajriba qilish yoki targ'ib qilish;
- jamiyat bilan qanday muloqot qilish kerak;

Tadqiqot uchun mavzular aniqlandi: meros binolari; umumiy shahar maydonlari; yashil maydonlarning mavjudligi va ulardan foydalanish; tirbandlik; individualizm; ulanish; aralash foydalanish joylari; aralash yashash; shahar san'ati; turizm salohiyati; atmosfera; kengaytirish zarurati; mahallaning o'ziga xosligi; meros; va boshqalar, ba'zilar tashrif buyurilgan makon uchun juda aniq.

Psixogeografiya - bu shahar kelajagiga bir oyna. Bu ikkita asosiy sababga ko'ra to'g'ri bo'ladi:

✓ Birinchisi: Dunyoning istalgan nuqtasida shaharlar kengayib, aholining katta qismini qamrab oladi va shunga mos ravishda mavjud muammolar qisqarmaydi. Dunyo yangi qayta qurish bosqichiga kirmoqda. Qayta kashfiyotlar yangilangan yangi foydalanish bilan amalga oshirilishi kerak: Qayta kashf qilish - Yangilash - Qayta foydalanish. Psixogeografiya - bu qayta kashf etilgan o'zgaruvchanlikda, professional barqaror shaharsozlikchilarning qurollari arsenalida yagona samarali tahliliy texnika. "Yerda" birinchi qadamni qo'yish mutlaqo kerak.

Kelajakdagi shahar konglomeratsiyasida insonning asosiy ehtiyojlarini yangilash, albatta, piyodalar nuqtai nazaridan boshlanishi kerak.

✓ Ikkinchisi: Bundan ham muhimroq sabab Psixogeografiyaning soddaligi va hamma tomonidan bajarilishi mumkinligi. Yashash sharoitimizni yaxshilash uchun individual va asosiy jamoa darajasida biror narsa qilish mumkin bo'lgan iroda va albatta qarash kerak. Deyarli barcha yirik shaharlarda aholining katta qiziqishi, shahar va hukumat amaldorlariga va ular orqali quruvchi-buyukchilarga katta ta'sir ko'rsatuvchi keng ijtimoiy guruhlar va fuqarolar birlashmalarining mavjudligi buning isbotidir. Psixogeografiya va uning tahliliy kuchi "Xalq uchun kuch" uchun doimiy kurashda yana bir quroldir. Psixogeografiyaning yana bir jihati borki, uni shu nuqtai nazardan e'tirof etish kerak. Ijtimoiy ishtirok va har qanday narsadan oldin bu harakatlardan ijobiy natijalar jalb qilinganlik hissini uyg'otadi. Yangi texnologiyalar, shu jumladan internet va boshqa yangi ommaviy axborot vositalaridan "yaxshi so'z"ni yozib olish va tarqatish vositasi sifatida foydalanish kerak. Shaxsiy mas'uliyat va ijodiy energiya - bu har qanday siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy muhitda katta miqdorda mavjud bo'lgan ixtiyoriy hissadir. Demokratik harakatlarni qayta rivojlantirish bu faoliyatning yana bir natijasidir. Rasmiy shahar tuzilmalari orqali ushbu tadbirlarni jalb qilish, tashkil etish va hatto moliyalashtirish barcha manfaatdorlar uchun juda foydali bo'lishi mumkin. Fuqarolarning ehtiyojlari aniqlanishi va iqtisodiy yangilanishga ta'sir qilishi mumkin. Ijro o'z-o'zidan ijtimoiy ishtirok va u kosmosga tegishli bo'lish hissini qo'shadi. [12]

21-asrga chuqurroq kirib borar ekanmiz, psixogeografiya o'zgaruvchan shahar muhitida dolzarbligini saqlab qolgan holda rivojlanishda va moslashishda davom etmoqda. Psixogeografiyaning asosiy tamoyillari o'z kuchini yo'qotmagan — ya'ni urban muhitning insonlarga ko'rsatadigan hissiy va xulq-atvoriga ta'sirini o'rganish muhimdir.

Biroq, zamonaviy psixogeograflar foydalanayotgan usullar va vositalar hozirgi davrning texnologik taraqqiyoti hamda globallashtirish konteksti bilan uyg'unlashgan holda shakllanmoqda.

Zamonaviy psixogeografiyadagi muhim o'zgarishlardan biri bu texnologiyaning, ayniqsa raqamli xaritalar va geolokatsiya xizmatlarining ta'siridir.

Smartfonlar va GPS texnologiyasining paydo bo'lishi psixogeograflarning shahar makonlarini o'rganish va hujjatlashtirish usullarini tubdan o'zgartirdi. Ushbu qurilmalar dérive davomida bosib o'tilgan yo'llarni real vaqtda kuzatish imkonini beradi va raqamli xaritalar yaratishga zamin hozirlaydi. Bu xaritalar keyinchalik tahlil qilish va boshqalar bilan bo'lishish uchun ishlatiladi.

Google Maps yoki OpenStreetMap kabi ilovalar esa real makonga turli ma'lumot qatlamlarini qo'shadi va psixogeografik tadqiqotlarga yangi o'lcham bag'ishlaydi. Texnologiyaning bunday integratsiyasi nafaqat harakatlanishda yordam beradi, balki shahar ichida hissiy va psixologik ahamiyatga ega hududlar — ya'ni "hotspot"larni aniqlash imkonini ham yaratadi [14].

Xulosa. Xulosa ornida shuni ta'kidlash lozimki, psixogeografiyaning bugungi kundagi ahamiyati - bu shahar makonini nafaqat fizik tuzilma sifatida, balki inson hissiyotlari, xotiralari va xatti-harakatlari bilan bog'liq tirik makon sifatida tahlil qilishda yotadi. Ushbu maqolada berilgan yondashuv va misollar orqali psixogeografiyaning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ko'rsatish maqsad qilingan.

Shunday qilib, psixogeografiya bugungi urbanizatsiya jarayonlarida inson va makon o'rtasidagi muvozanatni anglash, mavjud muhitga nisbatan emotsional munosabatni aniqlash, shuningdek, shaharsozlikda inson ruhiyatini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Bu yo'nalish geografiya, arxitektura, shaharsozlik, psixologiya va san'at sohalarida tahliliy fikr yuritish uchun boy imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] .Wilfried Hou Je Bek, socialfiction.org, 2007

- [2]. Gay Debord, An introduction to a critique of urban geography, 1955
- [3]. Flemming Funch, Psychogeography and derive, 2002
- [4]. Storm Cunningham, The Restoration Economy, 2002
- [5]. Ivan Chtcheglov, Formulary for a New Urbanism, 1953
- [6]. Michael Pauls, www.recivilization.net, 2008
- [7]. Franco Berardi (Bifo), City of Panic, 2007
- [8]. Bryan Finoki, A Field Guide to Military Urbanism, 2007
- [9]. This term was proposed by Bill Humber from the Seneca's Centre for the Built Environment
- [10]. This definition is included in the official definition of Psychogeography in Wikipedia, A Free Encyclopedia – wikipedia.org
- [11]. William Humber, Back Peddaling Annual 2008, Psychogeography and the Backpedaler
- [12]. Paper prepared for UN-HABITAT's Global Campaign on Urban Governance Based on a Henry Lefebvre's "Right to the city", 1968
- [13]. İlkyay, Y. (2023). Psychogeography in Planning: A New Methodological Approach via Representations of 'Body', 'Urban Space' and 'Walking'. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 11(2), 584-603. DOI: 10.15320 /ICONARP.2023.255
- [14]. <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1747127615&tld=ru&lang=en&name=psychogeography.pdf&text=psychogeography%20pdf&url=https%3A%2F%2Fcdn.bookekey.app%2Ffiles%2Fpdf%2Fbook%2Fen%2Fpsychogeography.pdf&lr=114900&mime=pdf&l10n=ru&sign=ba0a962016363fd39ca8ecf446e8a0cb&keyno=0&nosw=1&serpParams=tm%3D1747127615%26tld%3Dru%26lang%3Den%26name%3Dpsychogeography.pdf%26text%3Dpsychogeography%2Bpdf%26url%3Dhttps%253A%2F%2Fcdn.bookekey.app%2Ffiles%2Fpdf%2Fbook%2Fen%2Fpsychogeography.pdf%26lr%3D114900%26mime%3Dpdf%26l10n%3Dru%26sign%3Dba0a962016363fd39ca8ecf446e8a0cb%26keyno%3D0%26nosw%3D1>

INNOVATIVE
ACADEMY